

افشین دانه‌کار

استاد گروه محیط‌زیست طبیعی، دانشکده منابع طبیعی، دانشکده‌گان کشاورزی و منابع طبیعی، دانشگاه تهران، کرج، ایران

رایانامه نویسنده: danehkar@ut.ac.ir

مقدمه

ارزیابی و ارزشیابی دو مفهوم مستقل با دامنه کاربرد متنوع در علوم مختلف هستند. در نگاه اول، ممکن است مفاهیم ارزیابی و ارزشیابی به جای یکدیگر به کار برده شوند و تفاوت چندانی بین آن‌ها احساس نشود، اما در واقع این دو اصطلاح از نظر علمی تفاوت‌های مهمی دارند که درک آن‌ها برای انجام تحقیقات و مطالعات دقیق ضروری است. با این وجود همه‌جا مفهوم پایه‌ای آن‌ها یکسان و مرتبط با سنجیدن برای تصمیم‌گیری است اما حوزه مداخله زمانی و شاخص‌های عملکردی هریک با هم تفاوت دارد.

ارزیابی (Assessment)

ارزیابی، سنجش وضع موجود است. این فرایند شایستگی‌ها

را می‌سنجد. شایستگی^۱ مبتنی بر ویژگی‌های درونی (ساختاری و فرایندی) برتر یک سیستم است با این وجود این سنجش می‌تواند معطوف به برخی عملکردهای سیستم نیز باشد. ارزیابی فرایندی است که طی آن، اطلاعاتی در مورد یک فرد، گروه، برنامه، یا پدیده جمع‌آوری و تحلیل می‌شود تا نقاط قوت، ضعف، پیشرفت و نیازهای آن مشخص شود. هدف اصلی ارزیابی، توصیف و تفسیر وضعیت موجود است. به عبارت دیگر، به ما می‌گوید که «ما کجا هستیم؟» ارزیابی سرزمین^۲ به سنجش دارایی‌ها و داشته‌های زمین توجه دارد. به این ترتیب داشته‌ها به‌عنوان حد قابلیت و توان سرزمین برای استقرار کاربری و فعالیت، ملاک عمل قرار می‌گیرد. اگر چنین داشته‌هایی مرتبط با عوامل اکولوژیک (اقلیم، زمین، آب، گیاه و جانور) باشد، به این سنجش، ارزیابی توان اکولوژیک سرزمین^۳ گفته می‌شود.

1. Merit
2. Land Assessment
3. Ecological Land Capability

مبتنی بر جمع‌آوری و سنجش اطلاعات به صورتی روشمند است، که برای اندازه‌گیری میزان موفقیت تا هدف‌های تعیین شده صورت می‌گیرد (دانه‌کار و همکاران، ۱۳۹۸). ارزشیابی هدف‌گرا و آینده‌نگر است و سنجش‌ها را برای دستیابی به هدفی مطلوب در آینده به انجام می‌رساند. ارزشیابی در حوزه‌های مختلفی مانند برنامه‌ریزی اجتماعی، بهداشت، آموزش و توسعه استفاده می‌شود. به‌عنوان مثال، در برنامه‌ریزی اجتماعی، از ارزشیابی برای سنجش اثربخشی یک برنامه کاهش فقر استفاده می‌شود. ارزشیابی سرزمین‌آبه سنجش مکان مناسب استقرار یک کاربری یا فعالیت معطوف می‌شود و چنین سنجشی از طریق تناسب اراضی^۳ صورت می‌گیرد. به این ترتیب زمینی که نزدیک‌ترین شرایط را با هدف فعالیت دارد مورد شناسایی قرار می‌گیرد.

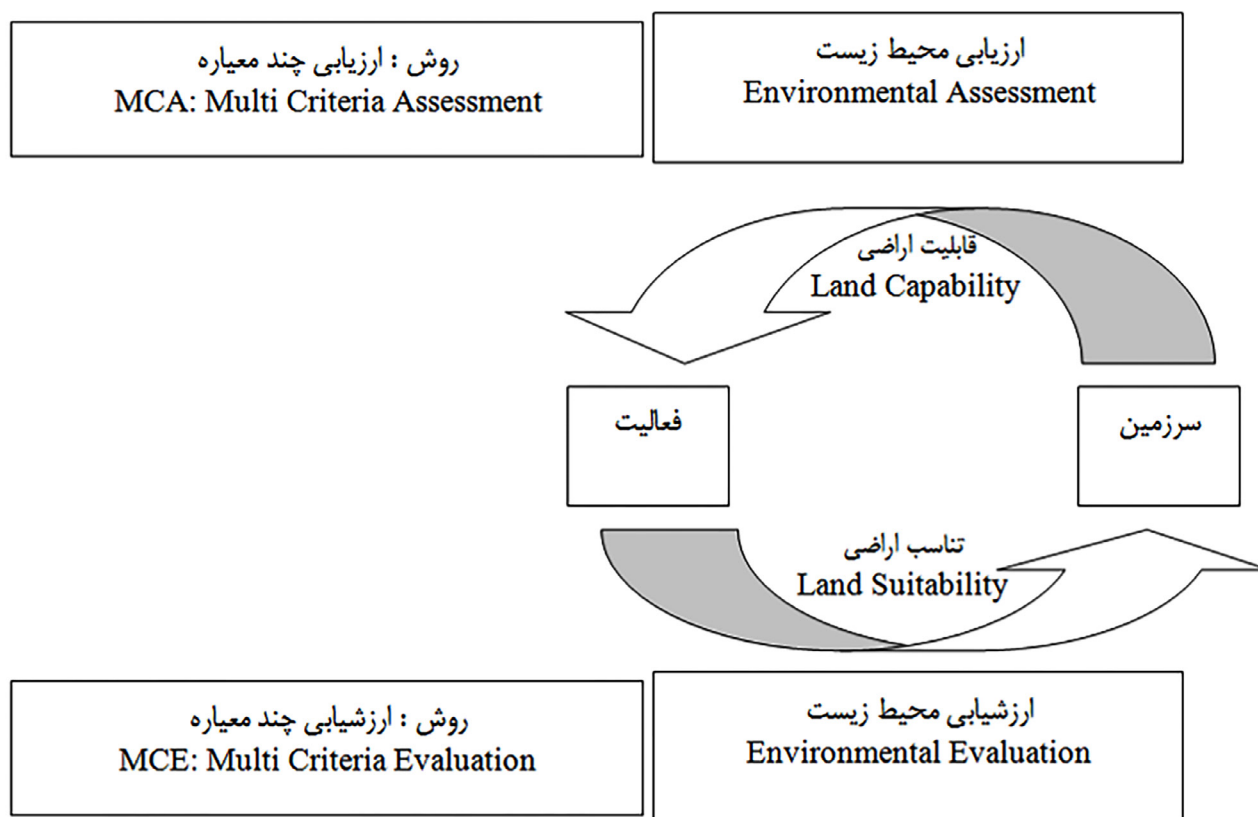
به‌طور کلی ارزیابی تناسب اراضی، فرایند تشخیص، برآورد کارایی و ارزش اراضی برای استفاده‌ها و هدف مشخصی می‌باشد (باغخانی پور و همکاران، ۱۴۰۱). ارزشیابی تناسب کاربری زمین، فرایند تعیین قابلیت یک قطعه زمین مشخص برای تخصیص به کاربری معینی است (Steiner, 1991). در مدیریت سرزمین در فرایند ارزشیابی سرزمین، از فعالیت به زمین می‌رسیم. در واقع زمین مناسب انجام یا استقرار یک فعالیت شناسایی می‌شود (شکل ۱). در این فرایند هم مؤلفه‌های اکولوژیک و هم مؤلفه‌های انسانی (اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، حقوقی و فناوری) مورد توجه قرار می‌گیرد. در این رویکرد بهینه‌یابی محیط مبنای استقرار کاربری و فعالیت است. تمام روش‌های مکان‌یابی برای یک

بته برای سنجش شایسته، لازم است علاوه‌بر قابلیت‌ها، محدودیت‌های جدی سرزمین را نیز مد نظر قرار داد، زیرا محدودیت‌ها، می‌تواند عملکرد بهینه قابلیت‌ها را تحت تأثیر قرار دهد. در مدیریت سرزمین در فرایند ارزیابی سرزمین از زمین به فعالیت می‌رسیم (دانه‌کار و همکاران، ۱۳۹۸). در واقع ویژگی‌ها و دارایی‌های زمین برای استقرار یک فعالیت مورد سنجش قرار می‌گیرد (شکل ۱). ارزیابی در حوزه‌های مختلفی مانند آموزش، روانشناسی، پزشکی، مدیریت و برنامه‌ریزی استفاده می‌شود. در ارزیابی عملکرد، این سنجش یک فرایندی درونی محسوب می‌شود، که اغلب برای سنجش اقدامات انسانی و با قصد پی‌بردن به میزان درست انجام‌دادن فعالیت یا برنامه به‌اجرا در می‌آید. به‌طور نمونه در ارزیابی آموزشی از فراگیران یا آموزش‌دهندگان واحد آموزشی که هنوز در آموزشگاه هستند پرسش می‌شود.

ارزشیابی (Evaluation)

ارزشیابی برآورد وضع مطلوب است، فرایندی است که طی آن، ارزش و اهمیت یک برنامه، پروژه یا مداخله مشخص می‌شود. به عبارت دیگر، ارزشیابی به ما می‌گوید که «آنچه انجام داده‌ایم چقدر موثر بوده است؟» بنابراین هدف اصلی ارزشیابی، قضاوت در مورد اثربخشی یک برنامه یا مداخله است. این فرایند ارزش‌ها را می‌سنجد.

ارزش^۱ مبتنی بر بازده و عملکرد یک سیستم است. با این وجود این سنجش می‌تواند معطوف به برخی ویژگی‌های ساختاری و فرایندی سیستم نیز باشد. ارزشیابی فرایندی

شکل ۱- ارتباط مفهومی ارزیابی و ارزشیابی در مدیریت سرزمین (Danehkar et al., 2015)

نرم‌افزاری، سخت‌افزاری و اطلاعات فراهم شود اما با آن نتوان مهارت کافی در دانش‌آموختگان برای ایجاد کار یا انجام کار و یا تصمیم‌گیری فراهم نمود. نتوان منابع طبیعی کشور را از بحران (اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی)، خارج کرد، نتوان به بازده اقتصادی رساند، نتوان به سمت توسعه متعادل سوق داد. به این ترتیب ارزیابی نشان می‌دهد که شایستگی‌ها فراهم شده‌است، اما ارزشیابی نشان می‌دهد، این برنامه فاقد ارزش و عملکرد اثربخش است. در برخی موارد، ارزشیابی و ارزیابی به صورت توأمان انجام می‌شوند. با این وجود ارزیابی و ارزشیابی هر دو باید قابل ارزش‌گذاری^۴ باشد، یعنی دارای شاخص‌های سنجش باشد. همچنان که معلوم است ارزیابی و ارزشیابی در ویژگی‌های مختلف تفاوت‌ها و رویه‌های مستقلى نشان می‌دهند که جدول ۱، برخی از آن‌ها را بازگو می‌کند (دانه‌کار، ۱۴۰۱).

هدف معین جزو روش‌های ارزشیابی و تناسب‌سنجی است (FAO, 1981؛ ایوبی و جلالیان، ۱۳۹۵).

ارزشیابی عملکردهای انسانی، یک فرایندی بیرونی است که با قصد پی‌بردن به میزان موفقیت برنامه به‌اجرا در می‌آید. به‌طور نمونه در ارزشیابی آموزشی از دانش‌آموختگانی که واحد آموزشی را ترک کرده‌اند و یا کارفرمایانی که آن‌ها را به کار گرفته‌اند پرسش می‌شود.

شاخص‌های تمایز ارزیابی و ارزشیابی

ارزشیابی از طریق انطباق عملکردهای یک برنامه با هدف‌های پیش‌بینی شده است. مانند انطباق عملکرد یک واحد آموزشی با هدف‌های آموزشی صورت می‌گیرد. یک برنامه آموزشی می‌تواند شایسته تدارک دیده شود، یعنی به‌درستی دروس در نظر گرفته شود، سرفصل‌ها تنظیم شود، مطالب با دقت و با استفاده از امکانات کمک آموزشی ارائه شود، گردش کارها صحیح باشد، منابع مالی،

جدول ۱- تفاوت ارزیابی و ارزشیابی (در تمام حوزه‌ها)

ردیف	ارزیابی Assessment	ارزشیابی Evaluation	ویژگی‌ها
۱	بررسی وضع موجود	سنجش وضع مطلوب	توصیف
۲	درونی	بیرونی	نوع فرایند
۳	مشکل‌گرا مبتنی بر حال	هدف‌گرا و وابسته به آینده	رویکرد
۴	مناسب برای برنامه‌ریزی اجرایی	مناسب برای برنامه‌ریزی استراتژیک (راهبردی)	کاربرد
۵	بهبود وضع موجود	تلاش برای دستیابی به وضع مطلوب	هدف
۶	پروژه و اقدام‌های کوتاه مدت	طرح و برنامه‌های بلند مدت	شیوه
۷	مبتنی بر بودجه	مبتنی بر آرمان و عزم ملی	وابستگی
۸	تحلیل وضعیت	تحلیل روند	رویه
۹	مبتنی بر شایستگی	مبتنی بر ارزش	نوع قضاوت
۱۰	برای کارآمدی بیشتر	برای اثربخشی بیشتر	جنبه بازدهی

عزیزی جلیلیان، م. و مشهدی رفیعی، م. (۱۳۹۸). ارزیابی توان اکولوژیک سرزمین در سطح ملی. طرح آمایش ملی، سازمان برنامه و بودجه، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، تهران، ۲۳۲ص.

دانه‌کار، ا. (۱۴۰۱). درسنامه فنون ارزیابی و برنامه‌ریزی محیط زیست. گروه محیط زیست، دانشکده منابع طبیعی، دانشگاه تهران.

Danehkar, A., Davar, L., Taheri, F., Karimi, S., Jafari, S. H., & Babazadeh, S. (2015). Building a Multiple-Use Forest Management Framework to Conserve Biodiversity in the

منابع

ایوبی، ش. ا. و جلالیان، ا. (۱۳۹۵). ارزیابی اراضی (کاربری کشاورزی و منابع طبیعی)، دانشگاه صنعتی اصفهان، اصفهان، ۳۸۶ ص.

باغخانی پور، م. ص.، سیاح‌نیا، ر.، مبرقعی، ن. و دانه‌کار، ا. (۱۴۰۱). تعادل سنجی توسعه کشاورزی آبی در استان البرز. نشریه محیط زیست طبیعی (۳)، ۴۷۶-۴۶۰.

دانه‌کار، ا.، جعفری، ش.، طاهری سرتشنزی، ف.، صمدی کوچکسری، ب.

Caspian Hyrcanian Forest Landscape: Zoning and Mapping (Report 1: Zoning of Ecological Land Capability in the Caspian Hyrcanian Forests). Forest, Rangelands and Watershed Management Organization (FRWO) and United Nations Development Programme (UNDP). 370 p.

FAO (Food and Agriculture Organization). (1981). A framework for land evaluation, F.A.O soils bulletin (Second Print). No 32. Rome.

Steiner, F. (1991). Landscape Planning: A Method Applied to a Case Study of Growth Management, Environmental Management 15, PP. 519-529.